

Csernyus Lőrinc: Az új építkezésekre is hatással vannak a központ új épületei, egyre-másra megjelennek az onnan ismert apró motívumok. Szerintem ez nem baj, akkor se, ha esetleg diszfunkcionálisan használnak valamit, vagy nem úgy, ahogy azt én képzelem. De fontos, hogy megszűntek a tízszer tízes kockaházak. Csengeren tulajdonképpen két építész van, akik a magántervezéseket végzik, ők a helyi kivitelező cég alkalmazottai, akik akik a miáltalunk tervezett épületeket építik. Ebből óhatatlanul következik, hogy rengeteg részletet átvesznek, amik már csengeri sajátosságoknak számítanak.

Az emberek ma már pontosabban meg tudják fogalmazni az igényeiket, és általában is igényesebbek. Például jobban öltöznek, és egyre kevésbé találkozni avval a lemondó mentalitással, ami itt általános volt, hogy ugyan, itt úgyse változik semmi...

Országépítő: Milyen messzire terjed ez a változás?

Csernyus Lőrinc: A környék kis falvaiban nem látni nyomát, de Fehérgyarmaton elkezdünk dolgozni - itt a csengeri példa nyomán komolyabb építkezésekbe fognak bele. Ebben nyilván szerepet játszik a két város korábbi rivalizálása is. Főépítésznek Heil Tibort választották meg, aki sokat dolgozott Csengerben, segített nekem itt, én meg segíték neki ott.

Volt már Fehérgyarmaton egy háromnapos konferencia a településfejlesztés helyi lehetőségeiről, amit népművelők, építészek részvételével szerveztünk, és közben mértünk, fényképeztünk, amit tudtunk. A konferenciát követő beszélgetéseken egyre tisztább lett, hogy mit akar az önkormányzat; ez a tárgyalássorozat most is intenzíven folyik tovább, és ennek lehet olyan eredménye, mint a csengeri.

A városfejlesztésben a legfontosabb tényező, hogy milyen a vezetés. Látom Csengeren - mert több helyen is dolgozom -, hogy mit jelent egy jó polgármester és egy jó testület. Pénzt ebben a pályázati rendszerben csak úgy lehet szerezni, hogy a minisztériumba kell járni hetente, és minden eszközt meg kell találni, amivel pénzhez juthat az önkormányzat. Csengeren nem is volt rendszerváltás, mert ott ez a küzdelem folyt a település érdekében korábban is; ugyanaz a polgármester, aki a régi tanácselnök volt, és remélhetőleg ő is marad. Az apparátusban is a régi emberek ülnek, de a testületben nincs pártpolitika, ott azok az emberek vannak, akiknek egy ilyen településen egyébként is meg kell hozniuk a döntéseket: benne van az evangélikus és a református pap, a helyi kivitelező vezetője, az állatorvos, a körzeti orvos, az iskolaigazgató, a múzeumvezető. Ezek az emberek nem pártemberek, hanem lokálpatrióták.

70. születésnapján, augusztus 25-én a finn köztársasági elnök adott fogadást tiszteletére. Másnap századunk egyik legnagyobb építészé, Reima Pietilä váratlanul elhunyt.

Kampis Miklós HOMO ARCHITECTUS

Azt kértétek tőlem, hogy az antropozófiáról adjak ismertetést, mondjam el, mi ennek a lényege, milyen összefüggése van az építészettel, miért fontos ez számunkra, építészek számára - ha fontos.

Megoldhatatlan feladat - de már nem ez az első eset, hogy ilyen feladat elé állítanak; a Kós Károly Egyesülés kertészei kértek fel például, hogy a következőkről beszéljek: TÉR, IDŐ, ÚT, HATÁR, KERÍTÉS, KAPU, KERT - egyetlen alkalommal. Eltekintve attól, hogy a TÉR-ről valószínűleg Imhotep kollégánknak volt valami fogalma utoljára, teljességgel lehetetlen ezekről az összefüggésekről egyetlen estén követhető formában előadást tartani. Ugyanilyen lehetetlen az antropozófia lényegét, jellegét, jelentőségét, összefüggését a világgal és az építészettel egyetlen alkalommal kifejtetni, mert lehetetlen 25 év belső küzdelmeit, kínlódását, a megértés és ellenállás, a feltárulkozás és elzárkózás, a felismerés és értetlenkedés pillanatait felidézni, én legalábbis nem vagyok rá képes. Márpedig erről csakis a legőszintebben és legszemélyesebben szabad szólni, ha egyáltalán megkísérlem ezt a lehetetlent, az ismertetés legalább annyira rólam szól, mint amennyire az antropozófiáról, s az ebben való elmélyedés esetén legalább annyira Rólatok van szó, mint valamely külső ismeretről.

Az első szempont, amelyről szólni kell, az, hogy idegenkedem az "antropozófos" jelzőtől, mihelyt egy tényleges emberi lényre vonatkozik. Sok van pedig belőlük, jellegzetes fogkrémmel és szappannal, jellegzetes (növényi) ételekkel, jellegzetes arckifejezéssel felszerelt, alázatos göggel felruházott emberek, homo antropozófos, férfiak és nők, akik szemmel láthatóan rabjai valaminek, s valamelyest a világtól elvonultan, magukba merülve léteznek. Valahogy nélkülözik azt a robbanó belső erőt, azt a lázas igyekezetet, azt a tevékeny sürgést-forgást, ami pedig a teremtmény élethez szükséges, s amit sokkal inkább megtalálunk gyilkosokban, banditákban és üzletemberekben, no meg saját magunkban. Egyszóval, ezt az emberfajtát nem kedvelem, számomra nem ezek jelenítik meg az antropozófia lényegét.

Az antropozófia számomra a tudást jelenti, a megismerés egy formáját, a megértés eszközét, a körülöttem lévő dolgok és a bennem lévő erők okának fokozatos felfejtését. Összefüggő képet jelent a múlt, jelen és jövő jelenségeiről, üzenetet a múltból, cselekvést a jelenben, és igyekezetet, törekvést a jövőre nézve.

Ez a kép tehát üzenet, cselekvés, törekvés formájú, valójában egy belső erővé válik, amely nem válik külön ettől a képtől, nincs is értelme ennek a megkülönböztetésnek, mert a megismert kép s az üzenet okává lesz a cselekvésnek és igyekezetnek, a megismerés és cselekvés nem ellentétes erő többé, hanem a megismerés által inspirált cselekvés válik fokozatosan fontossá, - fontosabbá, mint a megszokott, és valójában kívülről, mások által vezérelt életünk.

Megkísérlem felvázolni, hogy melyek azok a pontok, ismérvek, amelyek jellemzik ezt a megismerési formát, vagy eredményét. Tisztában kell lenni azzal, hogy képtelenség ezt teljességgel leírni, mert állandóan alakul és formálódik, most is, ahogy itt elmondom, már más, mint tegnap, és holnap ismét mássá válik - mégis néhány jellemző vonását megpróbálom megragadni, pusztán azért, hogy Bennetek keletkezzen valamiféle belső kép erről, valamit megsejtetek abból, hogy mi ennek a jellegzetessége.

Az első ilyen határkő, a megismerés kiindulási pontja, maga az ember. Ez az a jelenség, amelyet - saját magunkat - nem tisztán külső formajegyek alapján, külső jelenségként észlelünk, hanem egyszerre kívül és belül, egyszerre testként és lélekként, külső világban lévő viszonylatokban és saját belső világunkban tapasztalunk. Nincs még egy olyan jelenség, amely hasonló tapasztalatot nyújthat, nincs a teremtett világnak egyetlen fűszála, sziklája, vízesése, amelynél hasonló lehetőségünk lenne, csakis saját magunk, akit emberként tételezünk fel és emberként élünk át. S ennek a megismerési folyamatnak a kezdetén nem támaszkodhatunk semmire, amit saját magunk átlagos emberi mivoltunkban át ne élnénk, ne tapasztalnánk - legfeljebb annyira természetesnek tartjuk ezt a tapasztalatot, hogy egy percig sem gondolkodunk el összefüggésein, eredetén, okán, értelmén. Az antropozófia történelemszemlélete a példa erre: a jelenből, az általunk átélt jelenből indul visszafelé az ismert jelenségeken, s nem nyúlik vissza azonnal, egyetlen gesztussal a kezdetekre, mint az általunk tanult és ismert történelemszemlélet teszi. S ezzel két dolgot tesz velünk: szilárd talajról indít, amelyhez mindig visszatérhetünk, s megtanít az idő viszonylagosságára, a tudatunkban egy irányba folydogáló végtelen iránya most az ellenkezőjére fordul. Nehezen lehet ezt megszokni, és kezdetben roppant ellenállás keletkezik az emberben - ez egészséges és természetes is - de ha bizonyos tartam - évek, évtizedek - eltelik, otthonosabb lesz az ember az időben, és képes lesz saját életét is egyfajta történelemként értelmezni, a jelen cselekedeteivel egyetemben.

A másik jellegzetessége ismét egy tükörfordítás: a kauzalitás, az ok-okozati összefüggések megszokottól eltérő értelmezése.

A kauzalitás szokásos formája, megszokott értelmezése szerint A és B jelenség közötti összefüggésből, korrelációból indul ki, ha A jelenség fellép, ezt B követi - az esetek döntő többségében - s ebben a kérdésben, tehát a két jelenség közötti összefüggés kérdésében az antropozófia felfogása azonos a megszokottal. A két jelenség összetartozásának pusztán tapasztalatán túl azonban egy - nehezen igazolható - további következtetést is levonunk, nevezetesen azt, hogy az időben korábbi A jelenséget az időben később megjelenő B jelenség *okának* tekintjük. Ez az a pont, ahol az antropozófia felfogása ettől eltérően fordított elvet vall: B jelenséget jelöli meg okként, és A jelenséget tekinti okozatnak. Na ezt persze még sokkal nehezebb felfogni, vagy megérteni, mint az előzőt, azonnali ellenkezést vált ki a józan ész nevében, sokkal nehezebb is megmagyarázni. Bizonyos előnyünk itt van nekünk, építészeknek, akik alkotó folyamatként éljük meg egy épület tervezési és kivitelezési történetét, de még így is nehéz belátni, hogy az *épület jövőbeli képe*, melyet belül élünk meg, okozója az időben előtte megjelenő tervrajznak, és az egész kivitelezési erőlködésnek, vitáknak és veszekedéseknek, sikereknek vagy bukásnak. Ez az átélt folyamat - homályosan bár - de hozzásegíthet ennek a tükörfordításnak a megértéséhez, amelynek során meglepetve tapasztalhatjuk, hogy ez akkor és csakis akkor lehet igaz, ha az egész életet, az összes jelenséget alkotó, teremtő folyamatban észlelem, tételezem fel, akkor viszont már érthetővé válik. Valószínűleg ez az - egyik - oka annak, hogy építészek viszonylag nagy számban foglalkoztak antropozófiai tanulmányokkal, és nem eredménytelenül. Ugyanakkor rá kell mutatni arra, hogy az idő fogalmának - előzőekben vázolt - fordított értelmezése, pontosabban irányultságának megfordíthatósága is alapjául szolgál a fenti felfogásnak.

A harmadik jellegzetessége e szemléletnek, hogy a külvilág - vagy saját belső világunk - általunk tapasztalt jelenségeit nem a filozófia szaknyelvén szólva dologként, hanem lényekként értelmezi és tételezi fel. Ha tehát én az általános jellemzésben a "körülöttünk lévő dolgok" okának megértéséről beszéltem, valójában a lények okának megértéséről szóltam, s a kép, amely összefüggően ezt felfedi, a lények okának képe. Nincsenek tehát dolgok, tárgyak, semleges jelenségek többé, hanem az egész külső - és belső - világunk gondolkodó, érző és akaró lények hierarchikus halmazata, amelybe az emberi lény, saját magunk, gondolkodásával, érzésével és akaratával beletagozódik, és így nincs többé egyedül. Sajátos, furcsa szemlélet ez, amelyben megfordul a tér és az idő, elevenné válik a halott világ, s a saját elevenőségünk, átélt életünk révén a világegyetem rokonaivá, a jelenségek testvéreivé válunk, vagy a

világ válik a mi testvérünké. Nagyon nehéz megkülönböztetni a külvilágot magunktól, s ebben a szemléletben egészen természetes, magától értetődő a másik embert testvérként, rokonként üdvözölni, érdeklődéssel fordulni sajátosságai, egyedisége és sorsa felé. Világossá válik társaink, az állatok, a növények és ásványok velünk való rokonsága, felfejlik annak az oka, miért vagyunk vagy lehetünk otthon a világban.

Mindezek után azonban mégis fel lehet tenni azt a kérdést, hogy mindezek miért fontosak számunkra, miért fontos ez a Kárpát-medencében élő embereknek, nekünk, építészeknek, mit eredményez ez a szemléleti változás bennünk, mire jó ez?

Csak a magam példáján tudok erre válaszolni, s ez a válasz korántsem teljes. Volt fiatalabb koromban egy problémám, hogy tudniillik bizonyos témákat, így például a hindu mitológiát egyáltalán nem értettem meg, sőt kifejezetten ellenséges érzülettel viseltem iránta, képtelen voltam elolvasni akár egy fejezetnyit belőle.

A Pándavák és Kauravák testvérháborújában például, Kurukshétra mezején Ardzsuna, Indra fia, akinek Krisna maga a kocsihajtója, végigtekint a felsorakozott hadakon, szembe vele a Kauravák seregében négy nagy tanítója, és keserű szavakra fakad, tulajdonképpen nem akar harcolni, - holott ő a Pándava hercegek legnagyobb harcosá - nem akar ebben a végzetes háborúban résztvenni. Ekkor Krisna mintegy harminc oldalas szöveget intéz hozzá - gondolják meg, a hadseregek felálltak és harcra készülődnek - amely "A Magasztos Szózata" néven a Bhagavad Gítá részeként ismert, rábeszéli Ardzsunát a harcra, jóllehet a csatával veszi kezdetét a Sötétség Uralma, mely azóta is tart. Tapasztalhatjuk. Krisna szövegét én sohasem értettem korábban, értelmetlen, irracionális, ellentmondásos gondolatmenetnek tűnt, nem beszélve arról, hogy később Krisna - különösen a Kauravák legnagyobb hőséinek, Bhismának elpusztításakor - kifejezetten aljas, erkölcstelen, csalással párosult galád tetteket sugalmaz Ardzsunának, ezzel segítve a Pándavák végső győzelmét.

A gyomrom felfordult ekkora erkölcstelenség láttán, ami egy földreszállt Istenség részéről európai eszemmel elképzelhetetlen volt, képtelen voltam valójában végigolvasni, úgy ahogy volt, bevágtam a sarokba.

Mintegy tíz-tizenöt év múlva, miközben küszködtem az antropozófia rejtelmével, véletlenül kezembe került újból ez a kötet, s benne ez a jelenet. Lássatok csodát: a jelenet már nem volt nevetséges többé, tudván tudtam, hogy Krisna ezt a 30 oldalnyi gondolatot a pillanat tört része alatt képes volt Ardzsunának átadni, tehát tudtam a gondolatátadás végtelen sebességéről, annak lehetőségéről. Sőt, a

korábban erkölcstelennek, ellentmondásosnak tűnő Krisna-gondolatokat is - megismervén a szellem okási törvényét, a SORS törvényét, s az erkölcs viszonylagos és teremtett voltát, - világosan megértettem, *nyoma sem volt annak az ellenkezésnek bennem, ami megakadályozott abban, hogy valamit megértsek.*

Fontos pontjához értünk tehát az antropozófiai gondolkodás eredményét vizsgáló, következményeit taglaló beszámolóknak, nevezetesen ennek - számomra legalábbis - az az eredménye, hogy a tőlünk, kialakult belső világunktól teljesen idegen, térben és időben, kultúrkörben és szemléletben távoleső jelenségeket önmagukban képes vagyok megérteni - s ez az első lépés, *a megértés az, ami döntő*, ami elvezet a rajtam kívülálló világ szerkezetének, törvényszerűségeinek megismeréséhez, a körülöttem lévő és bennem működő erők, lények megismeréséhez, végső fokon szeretetéhez.

De egy olyan példát is szeretnék bemutatni, amely hozzánk, európai, keresztény alapokon nyugvó gondolatvilágunkhoz jóval közelebb áll, hogy bemutassam, mire képes ez a szemlélet. Valószínűleg ismeritek az Evangéliumokból azt a jelenetet, amikor Jézust elviszik tanítványai egy kis izraeli faluba, ahol a lakosok előretuszkolnak egy ősz, öreg embert, Nathanaelt. Ekkor Jézus így szól: "Íme, egy igazi izraelita." Az öreg meghökken, és kérdi: "Honnan ismersz te engem?" Jézus válaszol: "Láttalak, amikor a Fügefa alatt voltál." Az öreg ekkor leborul Jézus előtt és így szól: "Ímé, Izrael királya,"

Legyünk őszinték egymáshoz, ebből a jelenetből mai értelmünkkel, megszokott, mindennapi gondolkodásunkkal egy szót sem értünk, az egész teljességgel érthetetlen. Több száz zsidóember között-előtt áll Nathanaél, miért pont ő az "igazi izraelita"? Miért hökken meg az öregember, s miért borul térdre, amikor Jézus válaszát meghallja, s miért vallja ezután őt "Izrael királyának"? Szimbolikus beszédnek értelmezzük legfeljebb, amelynek értelme számunkra fátyol mögé rejtőzik.

Ha azonban az ember antropozófiai tanulmányai során megtanulja azt, hogy az ókori beavatási szertartások, tényleges beavatási módszerek, amelyek eszközök voltak az emberi belső világ és a szellemi világ közötti kapcsolat újratemtésére, hierarchikus felépítésű beavatási fokozatokat eredményeztek - az első a vándor, vagy holló, a második a harcos, vagy oroszlán, stb. S az ötödik fokú beavatottat mindig azon a néven nevezték, amely nép vagy törzs szülötte volt, tehát a perzsát perzsának, a szlovákokat szlováknak, a magyart magyarnak, a zsidót izraelitának - akkor mindjárt világos, pontos értelme lesz a jelenet első részének, Jézus első mondatának.

Ha még azt is megtanuljuk, hogy a beavatási szertartás fokozatait nálunk Égigérő fának, Életfá-

nak, Világoszlopnak, Keleten Bo-fának, a Közel-Keleten pedig Fügefának hívták, akkor mindjárt világos, pontos értelmé van az öreg meghökkenésének, s Jézus válaszána is.

Sőt, a teljes jelenetre is feleletet kapunk, ha azt is megtanultuk, hogy a szellemi világban jelenségeket észlelni kvázi csak felülről lefelé lehet, egy magasabb hierarchia síkján kell tartózkodnunk ahhoz, hogy észlelni tudjuk az alacsonyabb síkokat, így ha valaki az ötödik hierarchia lényének észleletére képes, ami a velük való azonosulás képességét tételezi fel, ebben az esetben a népszellem lényességével való azonosulás képességét, akkor valójában már a hatodik fokon kell tartózkodnia, léteznie, s ezt csak a hetedik, utolsó fokon álló, vagy annál is feljebb való, felsőbb síkon létező lény képes megtenni, az utolsó fokozat elnevezése pedig: a Király, akkor már érthető, világos, pontos értelmet nyert az egész jelenet, az első betűtől az utolsóig. S ez a példázat, melyet az antropozófia heurisztikus, felfedő jellegéről mondtam el, még valamit mond nekünk: azt, hogy a népszellem nem a legmagasabb fokozat, amely megragadható, sohase felejtjük el, hogy bár kötelességünk a népszellem lényével találkozni, őt megismerni, végül is le kell borulni, térdre kell ereszkedni a Király, mindnyájunk Királya előtt, minden népek fölötti Király előtt, aki az út, az igazság és az élet.

Miért fontos tehát számunkra, a Közép-Európában, a Kárpát-medencében, élő embereknek, itt alkotó építésznek az antropozófia gondolkodásmódja, ami maga is Közép-Európában született?

Fontos, mert emberi mivoltunkat, méltóságunk és létezésünk eredetét felfedi, rávilágít a bennünk élő erők, a gondolkodás, érzés és akarat erőinek természetére, az emberi egyéniség és közösség erőinek, az emberi társadalomban működő erők természetére.

Fontos, mert az építészet mivoltát felfedi, annak az építészetnek, amely már-már felszívódni látszik a résztudományok halmazában, s amelyről még a latin mondás pontosan szól: ARCHITECTURA EST MATER ARTIUM - az építészet a művészetek szülőanyja. De akkor még nem a mai értelemben vett művészetről van szó, a septem artes liberales, a hét szabad művészet szülőanyját tisztelhetjük benne, amelynek nagy részét ma tudománynak mondjuk, s felfedhető, hogy köze van az archékhoz, az angyalok feletti hierarchia lényeihez. Ezáltal saját tevékenységünknek szilárd alapot és soha nem sejtett távlatokat ad.

Fontos, mert az emberi történelem mivoltát felfedi, általános, hihetetlenül nagyívű képet ad a teremtés kezdetétől a teremtett világ végezetéig, okokat is pontosan megjelölve és indokolva, ugyanakkor a kisebb lélegzetű, regionális jelenségek világában is eligazítást nyújt. Most egy eseményről illik

beszámolnom, ami délelőtt történt: egy kis faluban jártunk, egy szlovák kolléga vitt el egy templomhoz, melynek padlásterében, a barokkori boltozat fölött középkori freskókon Szent László legendáriuma volt látható. A toronyba felmászva egy harangot találtunk, szép, régi, nagy harang volt. Oldalán egy felirat domborodott, s a világosabb oldalára érve kibetűztem: ...ORA PRO NOBIS - s ekkor mindhárman, szlovákok és magyarok, akik eddig csak mutogatással beszélünk, együtt folytattuk - PECCATORIBUS, NUNC ET IN HORA MORTIS NOSTRAE. AMEN. Ezt a helyzetet, hogy mit tettek itt tönkre, mi a közös bennünk, miért nem értjük egymás nyelvét és gondolatait, elemezni, feltárni szintén segítségünkre van és új, közös nyelvként, közös gondolati alapként szolgálhat.

S a történelem valódi mivoltát, az emberi lelkekben lezajló valódi történelmet, a belső világnak történelmét csakis ezen a módon rajzolhatjuk meg, teremtve történelmi tudatot saját életünk számára a jelen s a jövő történelmi feladataihoz.

Fontos, mert felfedi a jelen és jövő tennivalóink jellegét, azt, hogy a mi korunkban az emberi szabadság a tét. S ezzel válik a legfontosabbá, mert jövőnk formálásának, tevékenységünk alakításának erejét és biztonságát megadja, inspirálva és reményt adva életünkhöz, megvilágítva az egyéniség, az "én vagyok" egyedül lehetséges kibontakozásának útját.

Az antropozófia segítséget nyújt a világ erőinek ismeretéhez, s eligazítást nyújt ebben a tébolyult, értékvesztett világban. A világ erői, a körülöttünk és bennünk lévő erők építő és romboló erők, angyalok és démonok erői, s ezek működésébe nyújt betekintést, ad olyan lehetőséget, amellyel az egyén szabadon, saját tudatos akarat tevékenységével tovább teremti, tovább viszi a megismerésre való törekvését. S rávilágít: a valódi, szabad cselekvés forrása csakis a megismerés lehet. A világ erőinek, az építő és romboló erőknek ismerete az építés számára döntési helyzeteket ad: le kell tennie a voksát az építő erők mellett, hiszen a maga tevékenységével ezt jeleníti meg. Nem egyszerű kérdés: mikor Mózes lejön a hegyről, s látja az aranyborjú körül táncoló és azt imádó sokaságot, dühödten ráront, összetöri a törvénytáblákat és szétzúzza a szobrot. Vajon rombolt-e, avagy épített - gondolkozatok el rajta, vessétek össze saját életetekkel, vajon a mindenáron való akármit építésnek van-e értelme, vagy valami másról, többről van szó. Kosztolányi Dezső, a század magyar költőóriásainak egyike, Ady Endréről írt tanulmányában azt mondja, hogy lényegében kétféle ember van: a Homo Politicus és a Homo Aestheticus. Az előbbi a világ kormányzására, igazgatására, a másik a szemlélésére törekszik. A tanulmány végén önvalomást tesz ilyenformán: Homo Aestheticus

Sum. Úgy vélem, remélem veletek együtt, hogy van egy harmadik is: Homo Architectus, az Építő Ember, aki a világ teremtésén fáradozik. Feszítő igyekezet van benne, építeni, házat, hazát, országot, embert Isten, vagy ahogy Hermész Trisz-megisztoz mondta: az Égi Ország képére és hasonlatosságára - végső soron saját képünkre és hasonlatosságunkra, mert az Építő Ember maga is, a világ építő erőinek, az égi erőknek mása, ha gyenge és erőtlén árnya is csupán. S ennek az igyekezetnek végső értelme nem csupán a tárgyiasult épületek, falvak és városok, hanem egy nagy, láthatatlan épület, amely gondolkodásunk, érzésünk és akaratumk tégláiból épül, s ezt együtt építjük Imhoteppel, Kallikratossal, a középkori mesterekkel, Vignolával és Palladióval, Wright-tal és Le Corbusier-vel, Kisho Kurokawával és Makoveczcel. Ez az épület - talán egyetlen, hatalmas templom, talán ezt nevezte William Blake új Jeruzsálemnek - közös alkotásunk, közös kincsünk, mely épül a kezdetektől és épül a végítéletig - s ebben a munkában mindnyájan akarva-akaratlan résztvevünk, de még sokkal jobb, ha tudva és akarva, a megismerés útján járva építjük a művet. Ebben a munkában való tudatos részvételhez, mindezeket végiggondolva, egy vallomás megtétele, saját belső életünkről szóló vallomástétel kimondása szükséges. Remélem, Ti is valljátok velem együtt, amit most én, Kosztolányi példájára Nektek megvallok: HOMO ARCHITECTUS SUM.

(Ez az írás a szerző 1991. júniusában, Szepesváralján /Spsské Podhradie/ a Káptalanteremben, cseh, morva, szlovák és magyar építészek találkozáján elhangzott referátumának alapján készült.)

A KÓS KÁROLY SZABADEGYETEM FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓVÁZLATA

Bevezetés:

A Kós Károly Egyesülés Szabadiskolája többéves működésre, és az azt megelőző időszakban több évtizedes múltra tekinthet vissza. A fejlesztés szükségességét egyfelől a Vándoriskola tapasztalatai, másfelől annak felismerése indokolja, hogy rendszeres és szorgalmas foglalkozások híján az organikus építészet szellemi forrásterülete elapadhat, s hosszú időbe telik, míg új impulzusok hasonló eredményt hoznak. Tudatában vagyunk annak is, hogy - hár fontos, látványos és jelentős az organikus építészeti mozgalom - sokkal többről van szó, mint egy szakmai kérdésről; az ország szellemi életének és a valódi megismerés forrásának tartós összekötéséről, a szellemi megújulás zálogáról beszélhetünk.

Megállapításunk szerint tehát a szervezeti rendet szigorítani, a végzett munkát magasabb szintre emelni, a munkában résztvevők körét tágítani szükséges, és mindezt oly módon, hogy kialakult intézményeinket ne veszélyeztesse, hanem összhangot teremtsen a már meglévő és működő konferencia-rendszer és a megújuló szabadegyetem között. Ugyanakkor tekintetbe kell venni a mozgalomban résztvevők teherbíróképességét, természetes és jogi személyekét egyaránt. A jelenlegi gazdasági és pénzügyi kaoszban a pusztá fennmaradás is jelentős eredmény, s ennek biztosítása is sokszor igen nagy erőfeszítésbe kerül. Tartós, hosszú távra ügyelő megoldásoknál nem számolhatunk a jelenlegi terhelés erőteljes növekedésével; sem anyagi erőnk, sem belső energiánk nem végtelen, ezért az induláskor tulajdonképpen ezeknek a tényezőknek a koncentrációjáról kell gondoskodni, egységes szervezeti keretbe, egységes működési formába foglalva a jelenleg széttagolt, vagy egyáltalán nem működő szabadiskolai rendszereket.

Mindazonáltal a szellemi és szervezeti megújulás általános értelemben szükségessé teszi az egyközpontú, egységes témakörrel és témákkal foglalkozó, a tanári grémium és a hallgatói grémium egységén alapuló, egyéves és hároméves ciklusban működő új intézmény létrehozását, amelynek tanítási-tanulási rendje és módszerei is - a tanítók és tanítványok személyiségjegyein túl - bizonyos egységességet mutat fel. Ez sem a konferenciák létét nem kérdőjelezi meg - lévén a konferenciák témakörei általában a tényleges napi-aktuális problémákhoz kötöttek, - sem nem akadályozza a helyi kezdeményezéseket, csupán világossá teszi a már egyszer, az alapításkor megfogalmazott témakörök értelmezését, a szabadiskola és az Egyesülés szellemi alapjainak természetét.

A lebonyolítás és szervezeti működés rendjéről

A szabadegyetem foglalkozásainak javasolt lebonyolítási és működési rendje alapvetően eltér a szabadiskola eddigi szervezeti és működési rendjétől, amennyiben egyetlen, központilag szervezett foglalkozáscsoportról van szó, amelynek színhelye - költségkímélés, és a központi fekvés, elérhetőség okán - Budapest. Súlyos döntés ez, s a jelenlegi forma kritikája, amely forma tartósan működésképtelennek bizonyult, a vidéki városokban nem teremődött meg az a szellemi központ, szervezési-módszertani góc, illetve azok sokasága; nem fordítottak az erre hivatott emberek kellő energiát és időt arra, hogy ezeket megteremtsék, fenntartsák és irányítsák. Nem sikerült a helyi társadalom egyéb rétegeit - pedagógusokat, egyetemistákat, egyéb érdeklődőket - kellő mértékben bevonni, minden igyekezetünk ellenére zártkörű maradt az esetleg folyamatosan

működő, vagy esetenkénti rendezvényekkel előrukkoló helyi csoport. Ez óhatatlanul kifáradással, ismétlődésekkel, a munka esetlegességével jár, s hosszabb távon - bár ennek ellensúlyozása a konferenciákon megtörtént - a szabadiskola teljes elsorvadásához vezethet. Ki kell mondani, hogy a közös szellemi alap megteremtését, annak tartós fenntartását, irányítását sokan nem tekintik olyan fontoságúnak, mint amilyen valójában; elsődrendűnek a gazdasági életben való helytállást, a saját, már megteremtett korábbi szellemi állapot megőrzését tekintik, s mindezt elegendőnek vélik a jövőre nézve is, amellyel egyre kevesebbet gondolnak. Tévedésnek tekintem a szabadság olyan értelmezését, amely a már meglévő állapotnak megfelelő gondolkodást és cselekvést tekint szabadságnak, nem pedig a megismerésre való szakadatlan törekvést, illetve az azon nyugvó, dinamikus, változó és inspiráción alapuló tetteket. Fokozottan jelentkezik ez az - egyébként igen jól működő - vándoriskola és szabadiskola összefüggésében. Itt az alapvető kérdés az, hogy a vándorépítések részére kötelezővé tett, és egyre inkább elmaradó szabadiskolai foglalkozások nyújtanak-e számukra összefüggő, akár a szakma szellem-történeti hátterével, akár egyéb, az organikus építészeti szellemi forrásterületeihez kötődő ismeretekkel foglalkozó áttekintést, vagy pedig csak fokozzák az amúgy is meglévő belső káoszt - s erre a kérdésre határozottan az utóbbit kell válaszolnunk. Ez a kritikai elemzés határozottan alátámasztja azt az indítványt, hogy a szabadiskola megújulásával felelősségünk teljes tudatában kell foglalkoznunk. Nem pótolja ezt sem a jelenlegi graduális vagy posztgraduális állami képzési formák megújításával történő kacérkodás, sem az egyéb formális intézmények kialakításában való részvétel; mindezeket tévutaknak látom, amelyek az oly szükséges energiát és szellemi erőt osztják meg, teljesen feleslegesen pazarolva erőinket. Ezt a felelősséget, mely az organikus építészeti mozgalom kapcsán bennünket terhel, s amely a mozgalom jövőjét, ezenkívül az általunk megteremtett, a szabad szellemi élet intézményes formájaként létrehozott szabadiskola jelentőségét tekintve óriási, senki nem veszi, nem veheti le rólunk, kötelességünk tehát mindent megtenni, ami a fennmaradás, a jövő érdekében történhet, s megalapozhatja hosszabb távon a mozgalom és a szellemi megújulás lehetőségét.

A kritikai elemzés után a lebonyolítás rendjének javasolt formáját ismertetem. A foglalkozások ritmusa két követelménynek igyekszik eleget tenni, az egyik a folyamatosság fenntartása, a másik, hogy a résztvevők az egyébként folyó munkákból minél ritkábban essenek ki, s költség szempontjából is kedve-

ző legyen. A tagszervezetek a velük folytatott egyeztetés szerint a hétvégeken kéthetenként megtartott foglalkozásokat még lehetségesnek tartják, ezért ezt a megoldást javasoljuk. Az év egészében három kisebb ciklust tervezünk, legalább négy, legfeljebb hat alkalommal. A ciklusok idején túl egy-egy indító és befejező találkozást tervezünk, ahol a tanárok és tanítványok a végzett munka értékelését, illetve a következő ciklusok tartalmának meghatározását végzik el. Ez utóbbinál - véleményem szerint - már csak a véglegesítésről lehet szó, egy esztendőre ugyanis előre kell tervezni a tanárok elfoglaltsága, időben való értesítése, időbeosztása okán. Egy-egy ciklusban egyazon témakörrel van szó, tehát legfeljebb egy-két tanár foglalkoztatásáról, így a tanárok grémiuma szükségképpen nagyobb, mint az egy esztendőben foglalkoztatott 3-6 (esetleg 9) tanító. A lebonyolítás rendje szerint tehát egy témakörhöz 4-6 alkalom - hétvége - kapcsolódik, ami délelőtti és délutáni foglalkozásokat figyelembe véve esetenként 6-7 órát jelent. Egy ciklusban egy témakörrel négyszer 6-7, azaz 24-28 órai foglalkozást lehet számításba venni; úgy gondolom, ez az eddigi tempóhoz képest komoly előrehaladást jelent, és a minőség emeléséhez megfelelő keretet nyújt. Ez a számítás egynapos foglalkozások esetén igaz, tehát kétnapos foglalkozások bevezetésével akár kétszeresére is növelhető az idő - úgy gondolom, ezt a későbbi fejlődés részére kell fenntartani. A ciklus első három alkalma a témakörben való elmélyedést szolgálja, a negyedik egy összefoglaló értékelésre, közös tanulmányra, kiállításra, vagy eseményre, záróaktusra ad lehetőséget.

A fenti leírás egy éves ciklust tételez fel. A szabadegyetem azonban három ilyen ciklust tartalmaz, úgy gondolom, egységes menetrend szerint, de bizonyos szempontból egymásra épülő, az egyes témakörök egyre magasabb szintű tárgyalását célozva meg. Ezért a témakörök általános koncepcióját három évre kell végiggondolni és kialakítani, valamint megfontolás tárgyává tenni a következőket:

- szükségesnek látszik a vándoriskola 2.5 éves tartama és a szabadegyetem 3 éves ciklusa közötti ellentmondás megszüntetése.
- probléma a szabadegyetem indítása és a folyamatban lévő vándoriskolai csoport részvétele, mert biztos, hogy a 3 évet nem tudják elvégezni, de legalább egy éves ciklussal végezniük kellene.
- célszerű lenne együtt indítani (pl. 94-ben) a szabadegyetemet és a teljes vándoriskolai ciklust, 12 fővel egyszerre, mert problémát jelenthet a 3 éves ciklus átfedésekkel teli sémája, ugyanis az új belépők esetleg azonnal 3 évre szállnak be, alapozás nélkül,

- ez a probléma szükségessé teszi a vándoriskolai ciklus egyértelmű összhangba hozását a szabadegyetemmel, ezért a javaslatot nem lehet kellően alapos szervezés és átgondolás nélkül bevezetni.

A témakörökről és a témaválasztás rendjéről

A szabadegyetem alapvetően három témacsoportra összpontosít, az ember, a társadalom és a környezet témacsoportjaira. Ezért van évente három kisebb ciklus. Az őszi kurzus mindig az emberről, a téli a társadalomról, a tavaszi a környezetről szól; egy kiscikluson belül tehát mindig csak egy témacsoportról lehet beszélni. A témacsoporton belül témakörökről és témákról beszélünk; a kisciklus beindításakor ezeket el kell dönteni. A döntés alapvetően a tanári grémiumtól indul el, az egyes tanároknak kell ajánlatot tenniük egy adott kisciklus témakörére, vállalva a foglalkozások levezetését. Egy kisciklusra több tanár együttesen is vállalkozhat, de a részvétel számukra is kötelező volna (például párbeszéd formában, párhuzamos előadásokkal, vagy szemináriumok formájában). Egy kisciklusra több ajánlat is tehető, s ekkor léphet be a hallgatói grémium, akik választhatnak az ajánlatok között. Attól tartok, hogy ezt a munkát a tanárok csoportjának a folyó év közben folyamatosan kell elvégeznie, s júniusban a hallgatóság elé kell kerülnie a következő év ajánlatának, akik ezt a nyár folyamán eldöntik, s szeptemberben végleges programot kell közösen elfogadniuk az egész évre, mindhárom kisciklusra, vagy kurzusra.

Felmerülhet a párhuzamos kurzusok vezetésének kérdése is. Ez részben az alapozó és haladó képzés ügyét is elintézné, illetve a választást szabadabbá tené; az az érzésem, hogy ezt a problémát is a belső fejlődés későbbi lehetőségeinek kell fenntartani a foglalkozások időtartamának növelésével egyetemen.

A témacsoportok legalább az első három évre szólóan meghatározottak. Meghatározásuk abból a megfontolásból fakad, hogy ezek a témák felelnek meg leginkább az Egyesület által képviselt szellemi felfogásnak, s nincs, vagy nehezen található olyan fontos téma, amely valamelyik témacsoportba ne lenne besorolható. Ezek a tag meghatározások ugyanakkor lehetővé teszik azt, hogy az Egyesülés alapításakor meghatározott öt főirányt (az antropológia, a magyar gondolkodók öröksége, a magyarságkutatás és történelemszemlélet, a megismerési-tanulási-tanítási folyamat, és a környezetalakítás-ökológiai szemlélet szempontjait) az adott témakörökben érvényesíteni lehessen, nem lévén más elhatározásunk, amely ezeket megkérdőjelezte, vagy helyettesítette volna az elmúlt néhány évben. Három év elmúltával természetesen újra át lehet gondolni az

egész kérdést, s a három ciklust újabb, vagy másfajta témacsoportokra felépíteni, de bevallom, jelenleg nem látok más lehetőséget. A stabilitás igénye, az, hogy az egymás utáni ciklusok valamely kontinuitásban legyenek egymással, tehát az egymás után következő generációk ugyanazon témacsoportokban kapjanak hasonló szemléletű foglalkozásokat, mindenestre azt sugallja, hogy csak igen indokolt esetben módosítsuk az általános témacsoportokat.

A tanítás és tanulás módszeréről és rendjéről

A szabadegyetem szervezeti módosulásának egyik legfontosabb területe a tanítók-tanárok csoportjának valamint a hallgatói tanítványi csoportnak átgondolt kialakítása. Elsőként a tanárok csoportjáról szólnunk.

A tanárok csoportja az Egyesülés eme vállalkozó tagjaiból kialakított zártabb, állandó magból, kb. 3-6 főből áll. Ezt bővíti ki az általuk meghívott, a munkában folyamatosan részt venni szándékozó további 3-6 munkatárs, ezek együttesen alakítják a tanárok grémiumát. A tanári kar elvileg nyitott; az Egyesület tagjai közül egy-egy kurzus levezetésére, vagy közreműködésre felkéréssel, vagy anélkül is bárki jelentkezhet - a téma felvezetése és elfogadása esetén a tanítás lehetősége adott. Felkéréssel, vagy egyéni jelentkezésre ugyanis a tanári kar bárkit - bel- vagy külföldi személyt egyaránt - megbízhat egy-egy kurzus levezetésével. Ennek rendszeresítése tétele valószínűleg ugyancsak a belső fejlődés esetére tartalékolható lehetőség, mert anyagi vonzatai lehetnek.

A hallgatóság csoportja szintén tagozódik. Legbelső, zárt magja a vándoriskolások mindenkori csapata, részükre a szabadegyetem látogatása, elvégzése kötelező.

A következő csoport az Egyesület tagszervezeteinek tagjaiból verbuválódhat, beiratkozás esetén ezeknek is kötelező a részvétel és a befejezés.

A következő csoport a nyitottság elvéből következik: bárki beiratkozhat, aki a meghirdetett ciklusokra jelentkezik, a beiratkozás egy évre szól, itt a kötelem lazulhat; és végül az ad hoc érdeklődők csoportja is megjelenhet, ezek egyes kurzusokat, foglalkozásokat látogatnak szabadon és kötelezettség nélkül. E grémium alsó határát 20-30, a felsőt 40-50 fő körül becsülöm, ha kellő propagandát, hirdetést és plakátot alkalmazunk.

A tanítás-foglalkozások módszere elvileg teljesen szabad, és a tanár, valamint a hallgatóság ötletein és készségén alapulhat. Elveink szerint a hangsúlyt a passzív befogadás-képzetalkotás helyett a kreativitásra, a hallgatóság aktív részvételére kell helyezni, ugyanakkor nem titkolható, hogy a cél a kialakult-kialakított téves képzetek és az ezek alapján teremtődött téves értékrend és szemlélet helyreigazítása, a személyiség tényleges értékeinek kibontakoztatása, az

imagináció és inspiráció állapotának megragadása, kialakítása kellene hogy legyen, ezért nem feltétlen követelmény a fenti elv, de ügyelni kell a megfelelő egyensúlyra. Itt a tanítás módszerének például rajzoltatással vagy közreműködéssel, önálló kutatással, vagy az önképzés egyéb formáinak bekapcsolásával kellene a kérdést megoldani - számos egyéni ötlet alkalmazható.

A második évtől a hallgatóság előadásokat, foglalkozásokat tarthat, kb. az alkalmak felét; a harmadik évtől önállóan vezetik a foglalkozásokat, felváltva, vagy közösen kialakítva egy-egy eseményt, vagy kurzust. Itt a tanár szerepe inkább koordinatív tevékenységgé válik, és egyre inkább háttérbe szorul; főleg a pusztán jelenlét, az értékelésben való részvétel, a biztonság bizonyos fokú érzése a fontos, és egyre inkább a hallgató saját szellemi tevékenysége, alkotó részvétele válik jelentőssé.

Ez a felvezetés magában rejti annak a lehetőségét, hogy a későbbiek során a ciklusok háromévenkénti indítását, ezáltal párhuzamos ciklusok - kurzusok - lehetőségét teremtsük meg, emelve a hallgatói létszámot, és kibővítve az időráfordítást. Ez az első induló ciklus sikerén vagy sikertelenségén, a fejlődés szerves a valóságos szükségleteken való alapulásán múlik.

Fontos része a tanításnak és tanulásnak a tanári és hallgatói grémium külön és együttesen tartandó üléseinek rendje, amelyen kialakulnak a kurzusok programjai, és a következő ciklusok menetrendjei.

(Az Egyesülés Igazgatótanácsa a fenti vázlatot jóváhagyta, és megbízta Kampis Miklóst - a vázlat készítőjét - továbbá Kálmán Istvánt, Salamin Ferencet és Zsigmond Lászlót, hogy a részleteket dolgozzák ki. Első lépésben az alábbi témákban történt megállapodás:

Időrend, témakörök, tanárok, tanítványok, hely, gazdasági háttér, szervezeti rend, tennivalók sorrendje.

A szabadiskola októberben indul, meghirdetésének széleskörűen szeptemberig kell megtörténnie. Az elhelyezéssel kapcsolatban az Építészkaromával és a Magyar Művelődési Intézettel indulnak megbeszélések.)

Egy gondolat a Kós Károly Szabadegyetem fejlesztési koncepcióvázlatához

Azok a személyek, akiknek kezdeményezéséből és munkájából a Kós Károly Egyesülés - mint cégbíró-ság által bejegyzett intézmény - létrejött, elhatározásukkal hármas célkitűzést akartak megvalósítani:

- az Egyesülést alkotó cégek gazdasági együttműködése számára korszerű formát teremteni

- ápolni a múltat a jövő kultúrájával összekötő szellemi forrást (szabadiskola)
- megvalósítani egy kreativitást kibontakoztató posztgraduális képzést (vándoriskola)

A ma már az idősebb generációhoz tartozó alapítók abban a reményben hozták létre ezt az intézményt, hogy segíteni fogja az utánuk következő generációnak abba a szellemi mozgalomba történő integrálását, amely mozgalom a bolsevizmus uralma alatt "több évtizedes partizánháborút folytatott a magyar építészet és kultúra jövőbe való átmentéséért"

Amit eddig nem sikerült megvalósítani, az az Egyesülés cégei közti együttműködés. Hiányzik az a korszerű szervezeti forma, struktúra, mely a gazdasági együttműködés számára is teret teremtené. Ha ezt elhanyagoljuk, akkor olyan emberi problémák keletkeznek, melyek okait a hagyományos formák túlélésében találhatjuk. Ez az oka annak is, hogy sokak számára az érvényesülés, a gazdasági sikerek elérése vált elsődlegessé, ami pedig az új hatalmi struktúra létrehozását segíti elő.

A megalakuláskor azt gondoltam, hogy a szociális organizmus hármas tagozódásának gondolata épp a Kós Károly Egyesülésben talál majd megértésre, és ez segíteni fogja egy valóságos vállalkozói szellem kifejlődését.

A Szabadegyetemnek, mint posztgraduális képzésnek, a mai állami egyetemi oktatás hiányosságai-ból kell kiindulnia. A diákoknak a szakma gyakorlásához szükséges képességek mellett modern szociális ismereteket is el kell sajátítaniuk; tudnunk kell azonban, hogy ilyen képességekkel eredendően nem rendelkezünk, ezeket csak a másokkal való együtt dolgozás során alakíthatjuk ki. A diákokat hozzá kell segítenünk annak megértéséhez, hogy a modern közösségalkotás formája nem lehet az állami struktúra, hanem csak az *önigazgatás*. Az önigazgatás azonban az élet minden összetevőjét magába foglalja, vagyis a szellemi (szakmai), jogi és a gazdasági területeket is. Csak ebben a formában keletkezik permanens lehetőség individuálisan felelős kezdeményezések számára, melyekből az egész közösség táplálkozik.

A SZELLEM A FORRÁS, A SYNERGIA (együttműködés) TEREMT A SZELLEM SZÁMÁRA TERET (=élettér), INTÉZMÉNYES STRUKTÚRÁT.

Úgy tűnik számomra, hogy ezt nem eléggé ismertük föl, ezért keletkezett diszharmónia az Egyesülés szellemi törekvése és a tagszervezetek gazdasági együttműködése között.

A Szabadegyetem indításánál ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert ennek kiegyenlítése az utánunk jövő generáció feladata.

Kálmán István